

4. Müüdid ja müütiline ruum. Loomise ja hävingu müüdid.

Mare Kõiva

Slaidide kujundamisel on kasutatud Kaljo Põllu sarja Kodalased.

Müüt - tunnused ja funktsioonid

McDowell'i järgi:

- Olemuselt pühad narratiivid, tihti seotud mõne kindla rituaaliga. Alus- või võtmelood. Neid peetakse usundisüsteemis (metafoori/sümboli tasandil) tõesteks. Igas usundis eksisteerivad ühekorraga pühad ja ilmalikud müüdid.
- Peegeldavad sotsiaalset korda või kultuuri sisemisi väärtusi.
- Epistemoloogiad või siis looduse mõtestamise ja sellest arusaamise viis.
- Strukturalistide arvates olid müütide keskmes dualistlikud vastandpaarid (valgus: pimedus; metsik : kultuurne, toores : keedetud).
- Müütiliste lugude tegelased on tihti üleloomulikud (jumalad, üliinimesed), kes esindavad dualistlikke vastandeid.

Tegelased, sihid

- ✦ Müütide ülesanne on lepitada meid igapäevase reaalsusega või luua elamise mudeleid.
- ✦ Müütide ja nende fragmentide sümboolse vahenduse aitab mõista muutusi ja toimub tegelikkuse ümberhindamine.
- ✦ Kosmogoonilised narratiivid, universumi ja selle võtmeolendite loomine esitatakse kindla kultuuri või paikkonna võtmes.
- ✦ Aegade alguses toimub kosmogooniline loomine, samuti oluliste kultuurielementide (toit, rituaalid) loomine.
- ✦ Müüdid on fiktsionaalsed narratiivid, mis tõstavad esile tegelasi ja tegevust, mis rikuvad rutiinse kogemuse tavaid.

Mircea Eliade - loomismüütidest

- ✦ Maailma loomise müüdid, loomise ja hävingu müüdid on inimkonna sakraalsed tekstid, millest rääkimine ja laulmine või mille etendamine tagab maailma püsimise.
- ✦ Monistlikud müüdid on üks müütide eriliike, esinevad paljudel rahvastel, kellel üks jumalaist kujuneb teistest võimsamaks.
- ✦ Surm, teispoolsus ja eshatoloogia vajavad erilist läbisõnastamist – itkud surnuga suhtlemiseks, müüdid kõnelevad hingede saatusest, teispoolsuse ruumilistest omadustest ja olemusest, maailma hukust, taassünnist.

Peamised loomismüütide liigid:

- ei millestki (mõte, sõna, vihtlemine jne) loomine
- sukeldujamüüt
- algse aine pooldumine
- maa eristumine taevast
- kaose jagamine
- ürgmuna
- ürgolendi jagunemine (Veeda Purusha vabatahtlik jagunemine), Tiamat (võitluse järel).

Maailma loomine, kosmogoonia

- ✦ Tervik: põhjaks on maa ja kaaneks taevas tähtedega. Maailmal on ruumilis-ajaline algus ja lõpp: rahvajutud *maailmaääre otsimisest, *maailma hukkumisest ja viimsestpäevast.
- ✦ Maailmameri oli olemas loomishetkel. Mõnikord on olnud olemas ka tükike maad või mätas, mida on kasutanud munade munemisel *ilmalind.
- ✦ Tekkimine munast (tuntud aasia kõrgkultuurides - hiinlastel, hindudel, malailastel, uurali-altai rahvastel, Põhja-Ameerika indiaanlastel, läänemeresoome rahvail). Eestis pillub ilmalind oma munad laiali. Neist saavad maa, päike, tähed, elusolendid, kivid jm.
- ✦ Ebaselgeid kajastusi on ka maailma *ürgmudast loomisest, millest jumal lõi maailma ja millest osa kurat üritas peita suhu, ninna jm. (vt *mägi, *kivi).

Loomismüüdid

- ✦ Usuti järk-järgulist emanatsiooni ühest või kahest algprintsiiibist.
- ✦ Eeldusena on olemas mingi aine, mille muutumise kaudu tekivad esemed.
- ✦ Eesti loomismüüdid on dualistlikud: maailma luuakse hea ja kurja alge omavahelise võistluse, ületrumpamise käigus.
- ✦ *Inimene luuakse korduvalt. Algne inimene on üleni kaetud sarvestunud nahaga.
- ✦ Taevas tähtedega ja maa on olemas, maa viljastatakse välgu ja vihma poolt ning taimed hakkavad kasvama, seejärel loob jumal loomad, mehe ja naise. Osa loomasid ja nähtusi luuakse veel hiljem (suits, kihulased, kärbsed jm) – enamasti on nende eesmärk inimese ja teiste olendite kiusamine. Mingisse vahepealsesse loomisaega kuulub ka kuradi_murdja hunt.

Ilmalinnu muna

- ✦ Ilmalinnu munast tekkis maailm, eeskätt tähed, kuu ja päike, samuti maa /kivid ja elavad olendid. Pärast pesaotsinguid muneb munad kuldsesse põõsasse, hiljem pillub hautud munad laiali – neist tekib maailm. Vadja laulus lendab lind üle vee ja otsib endale pesitsuspaika. Muna-müüt on tuntud laiemalt, selle orientaalsetele paralleelidele on osutatud alates Oskar Looritsast. Väga laialt levinud, ka läänemeresoomlastel tuntud müüt on seotud sukeldujalinnuga (kauriga), kes ürgmere põhjast toob muda, millest maailm luuakse.
- ✦ Paljude rahvaste jumalad on sündinud munast, eesti müütilises laulus leitakse karjateelt salapärane muna, millest haudub välja ilmatütar, kellel käivad taevased kosilased. Neiu läheb mehele tähele ja hakkab maailma valgustama. Varianditi läheb naiseks Kuule ja hakkab maailmaservalt üle ilma helkima. Leidja on Salme, keda on tõlgendatud kui päikese tütar (Saule).
- ✦ Taevakana muneb kuldmune, mis veerevad päikesena üle taevavõlvi.

Ekskurss – muna usundis ja kombestikus

- ✦ Muinasjuttudes on müütilise vastase hing tihti hoiul linnu või muna sees.
- ✦ Maagilisest musta kuke munast (harvem tavalisest kanamunast) sai muistendite järgi välja haududa varavedaja krati.
- ✦ Muna oli sümboolse suhtlemise vorm - õigeusklikel oli kombeks viia mälestuspäeval hauale muna ja mõnikord see sinna jätta.
- ✦ Rituaalide ja pühade, samuti tööde alustamise juurde kuulus munade kinkimine: esimesel künnipäeval kündjale, lõikuspäeval lõikajale, esimesel karjapäeval karjusele; mälestuspäeval asetati kalmistul haudadele mune (õigeusklikel, eeskätt setudel säilinud tava), kiigeseppadele kingiti lihavõtte ajal, pajuokstega urbijale urbepäeval.

Üle-eestiliselt on mune värvitud lihavõtteks, Põhja- ja Kesk-Eestis aga ka suviste- ehk nelipühadeks. Lihavõttemunad olid sotsiaalse suhtlemise vorm, kuulusid kinkide ja vastukinkide hulka. Mune kingiti külaelanikele, sõpradele, õpetajale, ämmaemandale ja ristivanematele. Ristivanemad omakorda kinkisid mune ristilastele.

Munade veeretamine Lepa külas Setumaal 1975, foto V. Kutsar, ERMi fotokogu

- ✦ Munad (eeskätt tühjakspuhutud munakoored) kaunistasid jõulukrooni ja jõulupuud, samuti pulmakrooni.
- ✦ Mune asetati 20. sajandil aknakaunistusena topeltakende vahele vatile, kõrvuti õlelillede või kuivatatud lilledega, ilukõrvitsate ja muu käepärasega. Ka värvilisi lihavõttemune hoiti nähtaval, neist kaunimaid säilitati pikemalt eraldi vaagnal.
- ✦ Muna oli ka oluline nõiduse- ja kahjustamisvahend: nn nõiamune jäeti karjateele, põllule jm. Neid sai hävitada tulel visates.

Pühademunad 2003, foto Lia Eller.

Neli elementi, müütiline ruum

- ✦ Neli elementi on kesksed müütilises ruumis, selle alus.
- ✦ Tuan Yi võtab kokku müütilise ruumi alased käsitlused:
Müütiline ruum on intellektuaalne konstruktsioon. See võib olla väga täpne ja detailirohke. Müütiline ruum vastab inimese põhilistele tunnetuslikele vajadustele ja kujutlustele. Erineb pragmaatilistest ja teaduslikest ruumikujutlustest, sest ignoreerib loogikat ja vasturääkivusi. Loogiliselt on kosmosel üks kese, müütiline mõtlemine lubab mitu keset, ehkki üks võib siiski olla teistest tähtsam. Loogiliselt moodustavad osad terviku. Igal osal on oma tunnuslik asukoht, struktuur ja funktsioon. Osa võib olemuslikult funktsioneerida nagu tervik, kuid see ei ole tervik miniatuuris ega esinda selle olemust. Müütilises mõtlemises võib osa sümboliseerida tervikut ja olla selle täielik esindaja. Hiinas esindab maja kosmost ja selle olemuslikku korda, maja on omakorda linna osa ja linn on impeeriumi osa. Tuan 1987.

Maailmamägi

- ✦ Eesti terminid: maailmamägi, taevamägi, kuldmägi, jäämägi, tulemägi.
- ✦ Müütiline hiigelmägi asub maailma serval pimeduse taga või *maailmameres või toetab taevast. Selle mäe taha jäävad päevase tsükli lõpetanud päikesed ja kuud; põrganud vastu maailmamäge, alustab päike uut ringi.
- ✦ Teine kujutelm on seotud külma kõrge maailmamäega, mille tippu ei suuda keegi ronida. Kujutelm sarnaneb uskumusega maailma lõpus paiknevast jäämäest, mis moodustub sinna voolavate jõgede külmuvast veest. Sellise maailmamäe taga elavad peninukid ja kurat, seal tekivad virmalised.
- ✦ Põhjas, maailma serval paikneb taevamägi, millele peavad ronima surnud – see on nende elupaik. Lõigatud küüned ja juuksed tuleb kirstu panna - neid vajab surnu ülesronimisel. Regilauludest on teada veel kuldmägi, mis seostub taevaste olenditega ja mille taha loojub päike.

Maailmamägi 2

- ✦ Muinasjuttude kaudu on Eestis tuntud klaasmägi (AaTh 530 jt.), mille otsa on võimatult raske pääseda. Aitavad surnult saadud nõuanded ja eriline ratsu.
- ✦ Virmalistega on seotud kujutus seitsme miili kõrgustest punastest tulemägedest põhjanaba lähedal, mis on üks virmaliste, hingede, aga ka kuradi ja *lapi nõia kodu, ilmselt sümboliseerib ka põrgut.

Keenia mägi, Batiana tipp. A. Kuperjanov 2001.

Mäefolkloor Eestis

- ✦ Arhailisi kujutlusi hingestatud mäest, mis võib solvangu peale asupaika vahetada ja *mäehaldjast on säilinud vähe.
- ✦ Mägede teket algselt laudtasasele maale on seostatud jumala, vanapagana, Kalevipojaga:
 - 1) Jumal külvab taevast ja maad, tema kannul kõnnib kurat, kes külvab mägesid.
 - 2) jumal ja vanapagan pigistavad maapinnast mägesid.
 - 3) Läänemeresoome ja indoeruroopa rahvail tuntud seletusloo järgi haaranud kurat suutäie mulda, millest loodi parajasti maad, seda välja süljates tekitanud mäed ning kapjadega kraapides sügavikud.
 - 4) Jumal asub põhja ja kurat lõuna poolt maailma vähendama. Et jumal litsunud tasemini, siis on põhjas maa tasasem, kurat surunud lõunas suuremad mäed kokku.

Mäefolkloor Eestis

- 5) Jumala magamise ajal vajutab kurat põlvega maapinnast mägesid kokku.
- 6) Mäed tekkisid siis, kui kurat otsis Moosese hauda.
- 7) Kurat ahvatleb jumalat mägesid tegema, et jumal saaks inimeste käest tänu mäkke jõudmise eest, tema aga kiruda koorma ümberminekul või raskel tõusmisel.

Maailmapuu

Paljud arhailised müüdid ja müüdireliktid on säilinud regilauludes. Maailmapuu motiive edastavad loomislaulud. Eespool oli neist juba põgusalt juttu. Siinkohal lühike refereering variandist, mis algab suure kasvava õunapuuga. Sellest veereb vette õun, õunast saab lind:

Sinikirja linnukene,
sinikirja, siibakirja.
Luogelekse linnukene,
luogelekse, lendelekse.

Sama lind otsib pesale kohta, muneb kuldsesse põõsasse munad, millest hiljem luuakse maailma:

Said pojad verisulije,
hakkas puoegi pillutama:
ühe pani kuuks Kuuramaale,
teised pani täheks taeva'aie,
kolmas päevaks pääle ilma.

Suure tamme (saartel suure saare, võimalik skandinaavia mõju) istutab müütiline neiu. Tamme algupära on hämar - mere pühkimisel leitud laastud visatakse vette, sellest tõuseb tamm, mille neiu istutab inimese nimele. Tähendusrikas, et puu istutatakse konkreetse isiku nimele, mis on levinud tava tänaseni. Puu kiire ja kena kasv ja isiku saatus on eeldatavalt omavahel seotud.

Müütiline puu siiski ei edene ei isa ega ema, samuti venna või õe nimele istutatuna, vaid hakkab kasvama neiu enda nimele istutatuna. Temast saab kiiresti maailma varjutaja ja oht.

Tamm aga kasvis taeva'esse,
pidi pilve ju pugema,
tahtis taevast laotada,
pidi pilved pillutama,
kuu pidi lööma kuies tükis,
pääva lööma viies tükis.

Nii palubki müütiline neiu noored mehed või vennad puud raiuma.
Raiutud puust valmistatakse igapäevaseks eluks vajalikud esemed.

Aado Lintrop on võrrelnud eesti laulude suurt puud
huluppapuuga, mis samuti maailma kippus varjutama.

Vanadest müüdipõhjadest on tuntud müütiline suur härg, mis on
võrreldav Mithra-müüdiga. Suure härja laulu on kasutatud ka
loitsuna.

Ekskurss -Yggdrasil

Yggdrasil - Vanemast Eddast tuntud ilmapuu. Nime tõlgendusi on mitmeid: Yggi (üks Odini nimedest) hobune = puu, mille külge peajumala hobune oli seotud. F. R. Schröder: 'jugapuust sammast'.

Jumalate hobuste sidumispuu nimetust on kandnud teisedki pühapuud. Saarepuu oksad ulatuvad taevasse, kolm juurt eri suundadesse, sh allikas Hvergelmiri ja kaev Mímisbrunnri. Yggdrasilil elab mitmesuguseid olendeid: orav, kotkas, Dáinn, Dvalinn, Duneyrr ja Duraprór, juurte ümber on keerdunud tema juuri õgiv lohemadu Níðhöggr.

Ekskurss -Ilmasammas, axix mundi

- Yggdrasil hoidis maa ja taeva teineteisest lahus ja oli ühtlasi keskpunkt, mille ümber toimus tarkuse, elu ja surma, jumalate ja inimeste elutegevus. Suur puu on vanem ilmasamba kujutus. Sama ülesanne oli germaanlaste Irmensulil (vt pühad puude juurest).
- Maailma keskpunkt võis olla püha mägi või jumalate elupaik (Siinai mägi, Meru mägi, Fidzi jt, vt mägede loengut).
- Keltide kivisambad on sama sümboolika kandjad.

Axis mundi tänapäeva ühiskonnas

Tänapäeval esindavad maailmasamba sümboolikat teatud kõrgehitised, mälestussambad jm monumendid: Georges Washingtoni monument (1885, kõrgus 169 m), hiljuti avatud Dublini juubelisammas; Pariisi Eiffeli tornist (1889) kujunes Pariisi ja prantslaste rahvuslik sümbol. Hävinenud World Trade Center (avati 1973), Empire State Building (1931) New Yorgis jpt.

Ilmalind

- Ilmalind on tavaliselt väike ja tähelepandamatu või ka põlatud lind: part, kaur, hani. Müütides on tähtsal kohal aga ka muud linnud: järverändamisel lendab pääsuke, värvuke või väike lind järve ees ja hoiatab veekogu langemise eest. Loomislaulu jm müütide sinilind, sirjelind jm ei ole suur lind. Loomismüütide sukeldujalinnu motiivi levikut on iseloomustanud V. Napolskihh.
- Samas on kotkas müütide tähelepandav tegelane, Eestis rändava järve ees lendaja, müütiliste laulude tegelane, ka noormehe sünonüüm. Seletusmuistendite järgi lõi kurat kulli (kotka tavakeelne nimetus); metshaldjas ja kurat võivad esineda kullina. Müütilistest lindudest on Eestis tuntud veel *nõiakull või lapikull, kes lendab Lapimaalt ja on ohtlik. Rahvusvaheliselt tuntud on seos tulemüütidega.

Taevas

- ✦ Taevas – kumer kate üle maa, taevakaar. Passiivne elav jumalus või olend.
- ✦ Tekkelugu: ilmalinnu munast koos tähtedega.
- ✦ Jumala, inglite, pühakute, hingede elupaik, ka paradiisi asukoht.
- ✦ Taevas võib olla kolme- või seitsmeosaline. Mõnikord seostatakse hingede kvaliteet sellega – kõrgemal peenemad ja paremad hinged. (Kuid alates varasematest aegadest on müütides taevas jagatud mitmekorruseliseks. Ka nt 6. saj eKr oli Kreeka astronoomidel tava jagada taevas piirkondadeks.)
- ✦ Rahvalaulus taevaste olendite elupaik. Seal elavad Maarja ja pühakute oma taredes ja kestab elu. Taevane maja võib olla aga ka kolmnurkne, tuli sinine ja külm.
- ✦ Taevases ruumis on ka müütilise taevakuke/taevakana elupaik, seal toimivad taevakehad.

Tuul

- ✦ Algselt elav, tahtega ja emotsioonidega substant, algelement.
- ✦ Tuulevaimud ja –haldjad kannavad mitmeid nimesid (tuuleema, (tuuleema tantsib – Hupeli väljend tuulise ilma kohta), marumemm, vilisuu, tuuleisa, tuulejumal, Tuule Kai jt). Tuult sai kutsuda teda imiteerides ja vilistades. Rangelt oli keelatud siseruumides ja veesõidukis vilistada. 19. sajandil oli tuule kutsumine või pööramine tähtis vilja tuulamisel, samuti tuule pööramine tulekahjude puhul.
- ✦ Tuule suund kindlal päeval aitab ilma ennustada.
- ✦ Temaga on seotud kujutelm erinevate ilmakaarte tuulest: põhjatuul toob haigusi ja külma, lõunatuul on soe ja elustav. Tuulega seostati haigusi (nn tuulehaigused), nahahaigusi raviti tuulehagaga, samuti visati tuulde ja saadeti sellega minema erinevaid haigusi. Ohtlikum saadetav haigus oli lendva või rabandus, mille nool saadeti inimese või looma suunas.
- ✦ Tuulispask, tuulekeeris oli tuule kujul ringi liikuvad inimese või nõi hinged.

Maa

- ✦ Maa tekkis ilmalinnu munast.
- ✦ Tekkis ürgmudast. Osa muda peidab kurat uudishimust oma kehaõõntesse, kus see paisuma hakkab. Seepeale sülitab või urgitseb kurat ta välja ja viskab minema. Sellest tekivad mäed.
- ✦ Levinud on kujutlus maast kui elavast olendist, passiivsest jumalusest, tahtelisest ja tundvast olendist. Sagedamini on maad samastatud naisalgega, millele vastandub kujutlus taevaisast.
- ✦ Maa ja taeva pulmast on teateid Kraasna eestlastelt, komme on tuntud ka Soomes ja laiemalt põhjaeuraasias, samuti germaanlastel.
- ✦ Üldtuntud on uskumus, et pikne viljastab maa kevadeti välguga, mille järel algab rohukasv ja maa kaotab oma mürgise väe.
- ✦ Kehtis maa löömise ja noaga sorkimise keeld - seda võrdsustati ema (vanemate) löömisega. Didaktika hoiatas, et sellise keelu rikkujal kasvab jalg hauast välja jm.

Maa

- ✦ Varakevadel valitses maasse puutumise, künni- ja külvi keeld. Samuti oli keelatud maasse puutuda kriitilistel aegadel (maarjapäev, mis kannab teiste läänemeresoome rahvastega sarnast semantikat), kus kõige elava murdmine ja rohu kitkumine oli keelatud.
- ✦ Maal on positiivseid ja kasvatavaid jõudusid - *vägi ja *tulu - ning pärimuse järgi *viha - maa kuri vägi. 19. sajandil seostati maaviha maa lehaga. See on ilmselt relikht keskaegsest miasmide, maast tõusvate mürgiste aurude kujutelmast. Miasmid põhjustavad raskeid haigusi ja epideemiaid.
- ✦ Maa austamisega olid seotud pööripäevad ja aasta suuremad tähtpäevad. 17. sajandist 20. sajandi lõpuni on maale *resp.* maahaldjatele viidud ohvriande: õlut, piima, mune, sõira ja juustu, osa põllusaagist ja värsked toidupalasid. Veel uusajal oli levinud vahast kujukeste, tänaseni raha annetamine. 19. sajandil olid ohvrikombed kadumas ja nihkunud perifeersetele aladele.

Maa

- ✦ 20. sajandil püsis ohvri viimine kindlal kalendripühal (jaanipäev, annepäev) eeskätt ortodokssetel äärealadel. Näiteks Kagu-Eestis on tänini ohverdatud piima, võid, kohupiima ja muid karjasaadusi ohvrikividele ja pühapaikadesse. Varem pöörduti seejuures palvetega maahaldjate poole: *Maaema, sa andsid mulle, nüüd toon sulle!*
- ✦ Kujutlus elavast maapinnast oli juba 17. sajandil segunenud uskumustga üleloomulikest olenditest, kes elavad maapinnas: *maahaldjad, *maaema, *maajumal ja *maa-alused. Maahaldjatele on viidud toidu- ja joogiohvreid. Maaga on seotud ka *vilja- ja *viljakushaldjad, sh *viljaneitsid, *viljahunt, *linaema, aga ka *metsik, *peko, *tõnn ja osalt *majahaldjad.

Ekskurss – Maa uskumustes

- ✦ 6 saj eKr jagasid kreeklased maakera viieks tsooniks, millest kahes sai elada. Sel ajal oli tavaks seostada inimeste temperament ja nende võimed elukohaga. Üldine seisukoht oli, et külmadel aladel põhjas ja kuumadel aladel lõunas elavad erinevad inimesed. Rahvasuus on see tänaseni tuntud uskumusena, et põhjarahvad on aeglased, külmad, vähetemperamentsed, samal ajal lõunapoolsed inimesed on kuumaverelised, temperamentsed ja elavad. Sama vana on uskumus, et lõunamaalased on laisad ega armasta tööd teha, põhjamaalased seevastu virgad ja tööriigajad. Need uskumused on tänaseni levinud ka eestlaste seas.

Müütiline maa

- Kujukas on nt idakaare eelistamine kristlikel keskaegsetel kaartidel (*orbis terrarum*) – ida on neil kaartidel üleval. Kus asub Kristuse pea; jalad paiknevad päikese loojumise suunas läänes. Parem käsi on üle Euroopa ja vasak üle käsi üle Aafrika, kuid Jeruusalem on Jeesuse ja ühtlasi maailma naba.
- Pütaagorlastel olid paarismõisted ‘parem’ ja ‘piir, piiratud’ ja ‘vasak’ ning ‘piiritu kurjuse’.
- Läänekaares paiknesid müütilised 32 õnnistatud saart, keskajal lootusesaared. Need olid müütilised idüllilised saared, kus inimesed elasid muretult ja kuhu kelti ja kreeka mütoloogia järgi asusid pärast surma elama surnud kangelased.

Müütiline maa

- ✦ Keltidel on tuntud müütiline saar Avalon ('õunasaar'), paradiisi teisend. Kaunite õunapuudega saar, kus sepistati kuningas Arturi mõõk Excalibur, kus ta ravis end lahingu järel haavadest. Müütiliste saarte asupaik oli kusagil Lääneookeani kaldal jõgi Okeanuse lähedal või Liibüa rannikul (Philostratus), hiljem on seda nimetust omistatud Kanaari ja Madeira saartele jm.

- ✦ Elüüsiumi väljad - paradiislik puhkepaik kangelaste ja jumalate hingedele.

Pilt Ellie Chrystali veebilehelt.
<http://www.crystalinks.com/>

Tuli

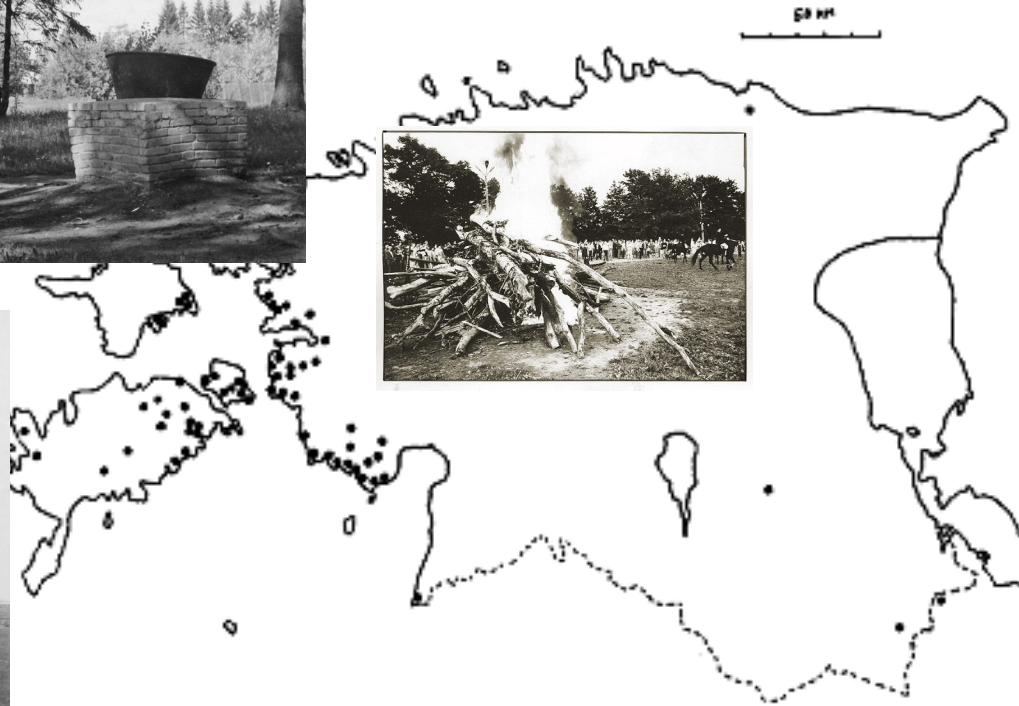
- ✦ Üks algelementidest.
- ✦ Algselt elavana kujutletud tule austamine ja püüe vältida kahju on omane kõigile rahvaile. Tuld hoiti püsivalt alal, millest arenes koldetule eest hoolitsemine ja austamine.
- ✦ Eesti usundis on jälggi tulekultusest, tulega seotud käske ja keelde on arvukalt, sh keeld võõraid oma koldetule juurde viia. Tule praksumine ehk tulekeel ennustas. Tulega suhtles peres kindel isik, kes ei tohtinud tulega kokkupuutunud esemetega loomi ega inimesi lüüa – need jäid kiduma jne.
- ✦ Ranged keelud olid esimese osa andmisel; toidu pillamine tulle oli lubamatu, tule solvamine tõi kaasa haigused.
- ✦ Puhastusvahend, valguse ja soojuse kehastaja oluline kriitilistel perioodidel ja tähtpäevadel, nt pööripäevad,
- ✦ Olulisel kohal olid 19. sajandi rahvausundis veel mõisted puhastustuli ja põrgutuli.

Tuli puhastusrituaalides

- ✦ Rituaalne puhastamine tulega ja tuletegemine kuulus kesksete elusündmuste juurde – matused, pulmad, haigus, surm; tules puhastati surnule kuuluvad esemed.
- ✦ Tule ümber ja läbi suitsu aeti kari jaanipäeval.
- ✦ Tuletegemisega tähistati keskseid kevad-suviseid kalendripühasid – jüripäev, jaanipäev.

Jaanitule tegemise moodused

19. sajandi keskpaigast oli jaanituli suur formaalne avalik üritus: suured lõkked süüdati külas, mõisas, linnas; informaaalselt tähistati jaanilõkkega püha aga perekonnaringis, sõpruskonnas või oma talus.

1990. aasta jaanituli Tartus, erakogu.

1920. Paadiga jaanitulele sõitmine, Tõstamaa, ERM fotokogu.

Vesi

- ✦ Algelement.
- ✦ Vesi vanem kui maa, maailma tekkelugudes on sageli vesi, ürgvesi, -ookean või -meri olemas enne loomisakti.
- ✦ Veevaimud ja -haldjad levinum haldjaliik: vesineid, näkk, vee-ema, vee-isa, kalajumal jt. Selle kujutluse aluseks peetud ka vette uppunuid.
- ✦ Vesi kätkeb puhastusjõudu, mistõttu haiguste ja kahjustamiste mahapesemine või sümboolne pesemise imiteerimine on üks vanemaid arstimisvõtteid. Haigusi saab veega ära saata.
- ✦ Vett peetakse sigitavaks elemendiks, mistõttu viljakuse saavutamisel on sellel oluline koht: veega kastmine, pritsimine, ristimine jm oli levinud karjanduskombestikus jm.
- ✦ Sage on selgest vee abil tuleviku ennustamine.
- ✦ Paljudel rahvastel esineb kujutelm eluveest ja surmaveest.

Hävingumüüdid

1. Tsükiline maailma hukkumine:

Jumalate sõda

Maa hukkumine erakordse teo või kõlvatuse tõttu

Degeneratsioon

Häving tule ja vee võitluses

2. Prohvetlikud ennustused ja nägemused
maailmalõpu-müütide osana

3. Ended maailmalõpu saabumise kohta.

1. Tsükiline maailma hukkumine:
Ennustavad astraalsed nähtused
nagu komeetide ilmumine,
meteoriite langemine,
päikesevarjutused, ebatavalised
taevamärgid nagu halod,
erikujulised tavatud kujutised
taevavõlvil; virmalised, taeva
ebatavaline värvus jm).

Foto aadressilt

<http://www.trustedlog.com/2007/06/25/northern-lights-aurora>

Ettenähtud tsükli läbimise järel saabub häving, mille järel taastub maailm uuel kujul. Tsükli pikkus erineb rahvati. Näiteks maiadel on tegemist umbes 6000-aastase tsükliga, eestlastel aga hoopis mõne tuhande aastasega.

Maailma(de) / jumalate sõda, mille käigus elav hävib. Vallandub tihti karistusena rüvedate tegude eest, peale eksimist legitiimsete normide vastu – õe ja venna abielu - ja on seotud iidsete motiividega. Vanema Edda traagiline jumalate hukk saabus nt reeturlike ja alatute tegude järel.

Maailma ja loodu allakäik: füüsiline ja moraalne taandarenemine, ammendumine, mille lõpul mandunud looming hävib/hävitatakse;

Internetis levivad hävingumüüdid

- ✦ Ebatavalised sotsiaalsed nähtused, mida tõlgendatakse maailmalõpuna
- ✦ Astronoomilised ebatavalised nähtused, päikesevarjutus või hele komeet;
- ✦ Sündmused või tegevused, mis hirmustavad religiooset kokkukuuluvat rühma.
- ✦ Suuremad sotsiaalsed muutused, eriti majanduses või sugupoolte käitumisstrateegiates (naiste töötamine).
- ✦ Maailma hukutava (inim)olendi või messiase süünd.
- ✦ Inimtegevus ja tehnika areng: hukatuse vallandab masinate mäss oma loojate vastu; masinates kogemata tekkiv hälve, programmeerimisviga vmt; globaalne ökoloogiline kriis inimtegevuse ja reostuse tõttu.
- ✦ Tulnukad, ufod või kõrgem ja vaenulik tsivilisatsioon.

Maailmalõpuennete ja müütide tunnused:

Tähtaegade tootmine

Ideoloogia tootmine

Emotsionaalse kontakti loomine inimeste vahel.

Hirm, paanika jm emotsioonid.

Wim van Binsbergen 2004:

- ✦ Müüt on narratiiv,
- ✦ standardiseeritud lugu,
- ✦ kollektiivne ja kollektiivselt hallatud lugu,
- ✦ omanikud omistavad talle suurt ja püsivat tähtsust,
- ✦ sisaldab ja toob esile oma levimiskeskonna minevikulise ja tänapäevase kosmoloogia, ajaloo ja sotsioloogia, samuti inimese olemisviisi,
- ✦ narratiiv võib olla etioloogiline, selgitada ja õigustada kaasaegseid olulisid,
- ✦ võimas vahend kollektiivsete tähenduste ja kollektiivselt tunnustatud tõe esitamiseks,
- ✦ sarnased motiivid on levinud koos inimestega üle maailma,
- ✦ osa müüte on olnud seotud kirjakultuuri ja riiklusega.

